

Miho Skljarov

AKTIVNA PERCEPCIJA FORMALNE I SADRŽAJNE STRANE TEKSTA

U kulturnom, intelektualnom, emocionalnom i stručnom životu čovjeka čitanje ima neprocjenjivu vrijednost. Suvremeni se čovjek sa životom koji ga okružuje sve više upoznaje putem iskustva stečenog od drugih ljudi, pohranjenog u knjigama, čitanjem. Čitanje produbljuje osobnu spoznaju života i svijeta i na različite načine omogućuje brže i lakše uključivanje pojedinca u suvremeni život, olakšava kontakt s društvom, komuniciranje s okolicom.

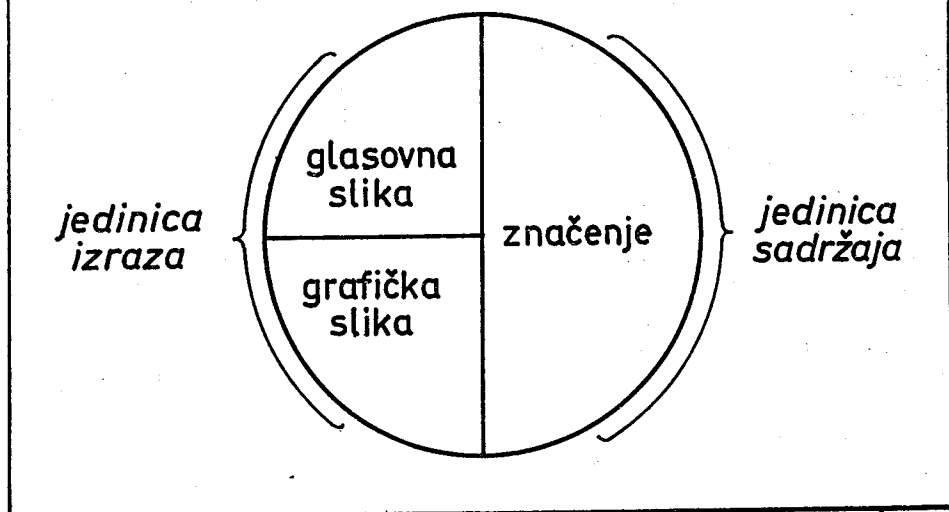
Čovjek doživljava stvarnost na osnovi vlastitog (neposrednog) iskustva ili na osnovi iskustva drugih osoba (posrednog iskustva). Iskustvo drugih ljudi prenosi se glasovnim tekstom — govorenjem i grafičkim tekstom — pismom. Razvojem kulture i civilizacije pri stjecanju nove informacije govorni tekst sve više ustupa pred grafičkim, ljudi različito znanje stječu čitajući, tj. putem grafičkih tekstova, tako da i nagli razvoj radija, kinematografije i televizije ne umanjuje ovaj razmjer jer slušajući radio i gledajući televiziju čovjek sve više proširuje svoj horizont i adekvatno sve više poseže za knjigom, nesumnjivo danas najpristupačnijim sredstvom daljnjeg stjecanja znanja. U grafičkim tekstovima obrazovan čovjek jednostavno i lako pronalazi potrebnu informaciju i slijedi autorove misli. U tekstovima s društveno-političkom i znanstveno-popularnom tematikom on se upoznaje s novim sadržajima, činjenicama i događajima, pamti ih, uspoređuje sa već poznatima i komentira, izvodi zaključke, postavlja sheme. U literarnim tekstovima, saživljavajući se s likovima, on se prenosi u nove situacije i svjetove u kojima likovi proživljavaju svoj život, živi zajedno s njima, stječe s njima životna iskustva, skupa s njima pati i raduje se životu.

Čitanje je, prema tome, vrsta govorne vještine čiji je cilj stjecanje najrazličitije informacije iz grafičkog teksta.¹

U procesu čitanja čitatelj usvaja grafičku sliku riječi, povezuje grafičku i glasovnu sliku riječi (jedinicu izraza) sa značenjem riječi (jedinicom sadržaja) u jednu cjelinu — leksičku jedinicu; preoblikuje grafičku sliku riječi u glasovnu; spaja pomoću različitih intonacijskih konstrukcija glasovne slike pojedinih riječi u sintagme, rečenice i cjelovit tekst; na osnovi različitih gramatičkih karakteristika i intonacijskih konstrukcija utvrđuje sadržaj teksta.

¹ Čitanje kao proces sastoji se od shvaćanja smisla napisanih riječi sa svrhom da se učenici uvedu u razumijevanje misli izloženih riječima. Čitanje je svojevrsno uspostavljanje veza između napisanog, odnosno štampanog i usmenog govora i njihova značenja (*Enciklopedijski rječnik pedagogije*, 130, Zagreb 1963).

LEKSIČKA JEDINICA

Proces čitanja sastoji se od aktivne percepcije formalne strane teksta i aktivne percepcije sadržajne strane teksta.

Tehnika čitanja. Aktivna percepcija formalne strane teksta zove se tehnika čitanja. Ona se sastoji od niza aktivnosti koje omogućuju pretvaranje grafičkog teksta (slova, grupa slova, interpunkcijskih znakova) u glasovni tekst.

Tehnika čitanja razvija se tako da se što više čitaju različiti tekstovi. Za razvijanje tehnike čitanja korisnije je da se čitaju različiti tekstovi nego jedan te isti tekst nekoliko puta.

Oko pri čitanju ne prati tekst ravnomjerno, već u skokovima. Između dva skoka ono se za četvrtinu (ili trećinu) sekunde zaustavlja na dijelu teksta — fiksira ga. Upravo za vrijeme te fiksacije odvija se percepcija sadržajne strane teksta, tj. osmišljavanje teksta: čitatelj uspoređuje grafičke znakove teksta s onima koje čuva u dugotrajnom pamćenju i prepoznaje ih.² Kako kod čovjeka s razvijenim navikama čitanja grafički i glasovni znakovi, kao jedinica izraza, vezani za leksičku jedinicu, čine jedinstvenu cjelinu sa značenjem leksičke jedinice — jedinicom sadržaja, dolazi do automatskog preoblikovanja jednih znakova u druge, tj. pretvaranja slova u glasove vezane uz istu leksičku jedinicu.

Čovjek s razvijenim navikama čitanja pravi pet do šest fiksacija u jednom retku, obuhvaćajući pri tome deset do petnaest grafičkih znakova u jednom fiksiranju. Pri tome oko jasno vidi četiri do šest znakova, a ostale raspoznaje nejasno, a čitatelj ih na osnovi iskustva misaono predočava. Upravo zbog toga

² Vremenski period između dvije fiksacije, dok oko prelazi s jednog odlomka teksta na drugi, tako je kratkotrajan da praktički nema većeg utjecaja na tehniku i brzinu čitanja.

učenici s nerazvijenim navikama čitanja pogrešno čitaju završetke pojedinih riječi, ili mjesto novih, višesloženih riječi izgovaraju sinonimne (obično frekventnije) srodne riječi već registrirane u dugotrajnom pamćenju. Pri tome kod učenika s nerazvijenim navikama čitanja jedna fiksacija najčešće traje od jedne do dvije sekunde.

Broj grafičkih znakova u jednom fiksiranju, točan izbor znakova koji se jasno vide, precizna dosjetka ostalih glasova i razvijen automatizam njihova povezivanja s glasovnom slikom i značenjem riječi sastavni su dio tehnike čitanja.

Učenik s nerazvijenom tehnikom čitanja čita najprije pojedine slogove (slovka). Razvijanjem tehnike čitanja slogovi se spajaju u riječi. Učenik s razvijenom tehnikom čita čitave riječi i izreke (kao sastavne dijelove teksta), zaustavljajući se nešto kraće na poznatim dijelovima teksta (temi) i nešto dulje na novim (remi).

Početno čitanje na stranom jeziku nadovezuje se na već razvijenu tehniku čitanja na materinskom jeziku. Kako je u našem jeziku pravopis uglavnom fonetski, a u većini stranih jezika nije, učenike u stranom jeziku učimo čitati i izgovarati čitave riječi kao dijelove izreka.

Početno se čitanje sastoji od tri faze:

- percepcije grafičke slike riječi
- povezivanja sa značenjem u dugotrajnom pamćenju, te prelaženja značenja u operativno pamćenje (osmišljavanja) i
- glasnog izgovora — preoblikovanja grafičke u glasovnu sliku riječi.

Razvijanje tehnike čitanja nemoguće je bez usvajanja svih triju faza zajedno. Karakteristično je za ljudsko pamćenje da su glasovno-grafička komponenta riječi (jedinica izraza) i značenje riječi (jedinica sadržaja) usko povezani i najbolje se pamte kao nerazdvojiva cjelina.

Glasovna komponenta riječi opet sa svoje strane čini u dugotrajnom pamćenju jedinstvenu artikulacijsko-auditivnu cjelinu: čovjek izgovara riječ onako kako je čuje, ono što ne čuje ne može pravilno ni izgovoriti. Različiti izgovor riječi uzrokuje različitu akustičku sliku riječi. U procesu komunikacije čovjek stalno govori ili sluša što drugi govore pa je prema tome artikulacijsko-auditivna slika riječi u dugotrajnom pamćenju registrirana kao jedinstvena i nerazdvojiva cjelina. Grafička slika riječi sekundarna je u odnosu prema glasovnoj, usvaja se isključivo i jedino putem glasovne slike riječi i može se odvojiti od glasovne tek u drugoj fazi, pošto je prethodno u dugotrajnom pamćenju zafiksirana kao jedinstvena glasovno-grafička jedinica izraza, a to sa svoje strane znači da je razvijanje tehnike čitanja moguće jedino razvijanjem tehnike izražajnog čitanja. Tek kada se stekne tehnika izražajnog čitanja, kada se u dugotrajnom pamćenju učvrsti jedinstvena vizualno-artikulacijsko-akustička slika riječi kao jedinica izraza, može se s glasnog čitanja preći na čitanje u sebi, tj. na osamostaljevanje vizualne slike riječi u jedinici i njene upotrebe u govornom procesu kao zasebne cjeline.

Ipak, do potpunog odvajanja akustičko-artikulacijske od grafičko-vizualne slike riječi nikada ne dolazi. Suvremena je lingvistika (R. Jakobson) nizom eksperimenata dokazala da se pri čitanju u sebi odvija određena aktivnost govornih organa, tzv. *unutrašnja artikulacija* koja se kod vještog čitatelja u krajnjim slučajevima može registrirati samo pomoću različitih aparata, dok

je na početnom stupnju razvijanja vještina čitanja jasnije izražena, a katkada se manifestira i u nesvjesnim pokretima usana ili vilice, a pri čitanju težih tekstova ili tekstova na stranom jeziku i prelaženjem čitanja u sebi u polušapat ili šapat. Ovo posljednje pokazuje da se vizualno-grafička slika riječi u svijesti čitatelja još nije potpuno oblikovala i odvojila u zasebnu cjelinu i da joj je u procesu njezina osamostaljivanja potrebna akustičko-artikulacijska potkrepa koja će, što se taj proces bude više razvijao, sve više slabiti i gubiti se.

Kod vještog čitatelja treća faza — glasan izgovor — odvaja se od prve i druge faze tako da čitatelj izgovara onaj dio teksta koji je već prethodno zafiksirao i osmislio te istovremeno s izgovorom određnog teksta već unaprijed fiksira i osmišljava nove dijelove teksta, povezuje ih u izgovorne cjeline, bira najadekvatnija izražajna sredstva i konačno ih izgovara, dok oko već unaprijed fiksira nove dijelove teksta.

Na tehniku čitanja utječe niz različitih faktora. Čitanje se mnogo olakšava ako se čitaju poznati tekstovi, tj. tekstovi čiji se sadržaj i izgovor već prije usvojio u govornoj vježbi koja je prethodila čitanju, tj. u pripremnom razgovoru. Zato se *pripremni razgovor* u suvremenoj metodici smatra korisnom vježbom i provodi u raznim oblicima i varijantama sve dok učenici ne ovladaju tehnikom čitanja.

Na tehniku čitanja utječe i niz elemenata koji olakšavaju grafički percepciju teksta kao što su veličina i oblik slova, kvaliteta tiska i papira, boja papira i tiskanih slova, dužina redaka i razmak između njih, dužina odlomaka, način razlikovanja upravnog od neupravnog govora itd., pa je na početnom stupnju učenja jezika sve ove faktore potrebno imati na umu.

Fizičko i psihičko stanje čitatelja također utječe na proces čitanja. Ako se učenik loše osjeća, ako ga nešto boli ili je premoren, on će čitati teže i sporije. Isto tako ako je emocionalno uzbuđen, veseo, potišten, uzrujan, rastresen itd.

Posebnu teškoću u savlađivanju tehnike čitanja predstavljaju novi grafički znakovi. Grafički kôd kao vremenska fiksacija glasovnog koda prema njemu je sekundaran i u svakom jeziku prilagođen glasovnom kodu. Upoznavanje s grafičkim kodom, kao što smo rekli, i pri učenju stranog jezika ima sekundaran karakter, usvaja se jedino i isključivo putem glasovnog koda. Usvajanje novih grafičkih znakova najoptimalnije je ako ih istovremeno prate pismene vježbe i vježbe u čitanju, ako su u toku usvajanja, za vrijeme govornih vježbi zapisani na ploči.

Često se postavlja pitanje treba li učenicima davati i određena pravila uz čitanje. U svim slučajevima gdje poznavanje pravila može pomoći i ubrzati razvijanje tehnike čitanja, treba ih učenicima i dati.³

Smatramo da učenici imaju razvijenu tehniku čitanja kada umiju grafički tekst, bez posebne koncentracije pažnje, bez pogreške (normalnim ili

³ Ako se jedno slovo izgovara na različite načine, npr. u ruskom jeziku slovo я na početku riječi u naglašenom slogu kao ја (яблоко, ящик, яма, ягода), a u nenaglašenom kao ја (язык, яйцо, явиться), dobro je učenicima odmah, u toku dva tri uzastopna sata pokazati u izgovoru i objasniti uzrok tih razlika (mjesto akcenta). Ako postoji više izgovornih mogućnosti pojedinog slova, kao u navedenom slučaju, najbolje je s ostalim izgovornim mogućnostima upoznavati učenike postupno, tek kada su u određenoj mjeri automatizirali prve dvije.

usporenim tempom) automatski pretvarati u glasovni, obraćajući svu pažnju na smisao onoga što čitaju, tj. na usvajanje sadržajne strane teksta.

Razumijevanje teksta. Aktivna percepcija sadržajne strane teksta⁴ ili stjecanje nove informacije iz teksta zahtijeva osmišljavanje teksta, tj. prepoznavanje leksičkih jedinica, funkcionalnih jedinica⁵ i govornih modela. Novu informaciju čitatelj prepoznaje uspoređujući je s već poznatom informacijom i stečenim životnim iskustvom. Prema tome, čitatelj u dugotrajnom pamćenju aktualizira već usvojeno znanje, prevodi ga u operativno pamćenje, uspoređuje ga s novim te na osnovi analize i sinteze dolazi do novih spoznaja.

Čitati, prema tome, nije moguće bez razumijevanja onoga što se čita. Takvo čitanje označavamo nekim dodatnim atributom: nejasno, nerazumljivo, teško razumljivo itd. Nerazumljivo čitanje pri razvijenoj tehnici čitanja proizlazi iz automatskog pretvaranja grafičke slike riječi u glasovnu bez povezivanja ovih dviju komponenata sa značenjem leksičke jedinice. Nerazumljivo čitanje na početnom stupnju učenja jezika može proizlaziti i iz netočne percepcije grafičke slike riječi i iz nerazvijenog jedinstva grafičke i glasovne slike riječi kao jedinice izraza i od slabog i nedovoljnog povezivanja grafičke i glasovne slike riječi s jedinicom sadržaja — značenjem riječi.

Termin *čitanje* uključuje u sebe sadržajnu percepciju grafičkog teksta, njegovo osmišljavanje, tj. razumijevanje i pretvaranje u glasovni tekst, pa je prema tome termin *čitanje s razumijevanjem* suvišan i nepotreban, a često se upotrebljava analogno terminu *slušanje s razumijevanjem* ili *audiranje*.⁶

Stupanj razumijevanja teksta nije uvijek jednak. Postoji nekoliko stupnjeva razumijevanja teksta od razumijevanja pojedinih riječi i rečenica do potpunog i svestranog razumijevanja teksta. U nastavi stranih jezika, a prema različitim ciljevima nastave, obično razlikujemo ova dva stupnja razumijevanja teksta:

- razumijevanje osnovnog značenja teksta, sadržajne i emocionalne informacije u tekstu
- prodiranje u dubinu logičkog sadržaja teksta, otkrivanje motiva i postupaka književnih likova i određivanje svog stava prema njima.⁷

Na početnom stupnju učenja učenike učimo da povezuju tekst u logičke cjeline, da razlikuju osnovni smisao teksta od sporednog, da što lakše uočavaju osnovnu sadržajnu informaciju koju autor teksta prenosi.

Prateći tekst, učenik će slijediti razvoj misli autora, poznate činjenice prelaziti brže, a pažnju i interes sve više koncentrirati na dijelu teksta koji nosi novu informaciju. Iskusan čitatelj svakom novom tekstu pristupa sa svom pozornošću. Shvativši na početku čitanja o čemu se govori u tekstu, koncentracija popušta. Čitatelj postepeno slijedi misao koju autor razvija, a iskusan autor nikada ne gomila podatke, već ih postupno razvija, povezuje, sređuje, na osnovi starih iznosi nove itd.

⁴ Aktivnu percepciju sadržajne strane teksta neki metodičari nazivaju tehnikom razumijevanja (v. *Методика обучения русскому языку*, Praha, 1967).

⁵ Leksičkih jedinica u različitim semantičko-gramatičkim funkcijama.

⁶ *Slušanje s razumijevanjem* i *audiranje* termini su koji se odnose na akustičku percepciju i osmišljavanje glasovnog teksta. *Audiranje* je termin adekvatan terminu *čitanje* jer uključuje u sebi element osmišljavanja. Zato nikada i ne kažemo *audiranje s razumijevanjem*.

⁷ v. Л. Б. Трушина, *Методика*, Москва, 1977, str. 87.

Na srednjem i naprednom stupnju učenja učenicima se pokazuje da niz tekstova, pogotovo literarnih, uz vidljivu informaciju koju autor teksta želi prenijeti, pažljivim čitanjem čitatelj može steći i dodatnu sadržajnu informaciju koju je autor, kako se to popularno kaže, »sakrio između redaka«, kao i dodatnu informaciju o autoru koju sam autor nije htio svjesno predati sadržajem teksta. Ta informacija koja se često izmakne u površnom čitanju otkriva se pažljivim čitanjem i analizom teksta.

L. B. Trušina nabraja ove faktore koji utječu na razumijevanje teksta:⁸

1. količina nove informacije;
2. kompozicijsko-logička struktura teksta;
3. jezična realizacija logičke, emocionalne i voljne informacije u tekstu;
4. stupanj bliskosti leksičke, gramatike i stila;
5. stupanj bliskosti pojmovnog sustava, utjecaj prethodnog iskustva čitatelja uključujući i njegov estetski ukus i navike;
6. poznavanje podteksta i što šireg konteksta;
7. koncentracija pažnje pri čitanju;
8. specifičnost percepcije, pamćenja, mišljenja i mašte čitatelja;
9. individualno-psihičke karakteristike čitatelja (dob, temperamenat);
10. stupanj razvoja tehnike čitanja.

Informacija koju učenici dobivaju čitanjem novog teksta može biti korisna samo ako odgovara razini njihova znanja i njihovim interesima. Tekst koji je za učenike pretežak s leksičke, gramatičke ili sadržajne strane uzrokuje djelomično nerazumijevanje informacije a time i opadanje interesa za čitanje. S druge strane, tekst koji ne pruža novu informaciju ili koji je informativno neinteresantan gubi osnovnu namjenu — informiranje — te također postaje dosadan i neinteresantan. Tekst koji pruža obilje nove informacije brzo zamara učenike i oni počinju pratiti samo najinteresantnije dijelove teksta zanemarujući manje interesantne, pogotovo različite jezične elemente, stilske karakteristike itd.

Kvantum informacije koju sadrži tekst zavisi i od predznanja učenika. Zato je isti tekst za različite učenike različito težak. U osnovnoj školi obično se smatra da učenici istog razreda posjeduju jednak kvantum predznanja. To je samo relativno točno jer učenici u suvremenom društvu osim u školi stječu informaciju i na različitim drugim mjestima što diferencira njihovo predznanje. Ali u nastavi stranih jezika, gdje se predznanje uglavnom upotpunjuje u pripremnom razgovoru i gdje se razvijanje tehnike čitanja svodi na učvršćivanje glasovne slike riječi i povezivanje tih dviju komponenata sa značenjem u jednu leksičku jedinicu, razlike enciklopedijskog karaktera u predznanju učenika mogu biti zanemarive. Ni u kojem slučaju to ne smijemo reći za razlike intelektualnog karaktera jer ne smijemo zaboraviti da čitanje kao intelektualna djelatnost zavisi i od intelektualnih sposobnosti učenika koje su uvijek individualne, pa će u istom razredu učenici s različitim intelektualnim sposobnostima različito usvajati tehniku čitanja, različito percepirati sadržajnu stranu teksta. Zato suvremena nastava sve veću pažnju posvećuje učeniku — čitatelju, razvijajući kod njega različite predodžbe, asocijacije i

⁸ Metodika, str. 86.

emocije, uključujući u percepciju sadržaja čitav njegov intelektualni i emocionalni život.

Čitanje — složena psihička aktivnost. Mnoge suvremene metodike dijele govorne vještine na produktivne ili aktivne i perceptivne ili pasivne. Usmeno i pismeno izražavanje prezentira se u njima kao produktivne ili aktivne, a čitanje i audiranje kao receptivne ili pasivne vještine. Koliko je takvo gledište nepravilno, nije potrebno posebno naglašavati. Sve govorne vještine s psihološkog stajališta zahtijevaju određenu psihičku aktivnost, samo se pri usvajanju različitih vještina uključuju različita osjetila i različitim redoslijedom.

Osim toga, između receptivnog i pasivnog ne smijemo staviti znak jednakosti. Pridjev »receptivan« ne znači »pasivan«, već »sposoban za primanje, sposoban za shvaćanje«, prema imenici »receptor« koju Rot⁹ tumači na slijedeći način: »Receptori ili čulni organi predstavljaju posebne organe koji su se u toku evolucije specijalizovali za registrovanje promjena koje se zbivaju u spolnjem svijetu, a i u našem sopstvenom organizmu.«

S psihološke točke gledišta vidjeli smo da se čitanje sastoji od niza psihičkih aktivnosti: mi opažamo grafičku sliku riječi, ona u dugotrajnom pamćenju asocira leksičku jedinicu koja prelazi u operativno pamćenje, grafička slika riječi se osmišljava i preoblikuje u glasovnu. Ali to još nije sve. Tako čitamo samo pojedine riječi. A grafički se tekst ne sastoji od izdvojenih riječi, već od povezanih rečenica. Čitanje izdvojenih riječi u vezanom tekstu ne otkriva sadržaj teksta. Najbolji dokaz za to je čitanje analfabeta koji tek počinju čitati. Oni će u početku pročitati čitavu rečenicu — riječ po riječ — a kada ih zapitate što su pročitali, često to neće znati. Pojedina riječ u rečenici može biti pročitana na sto različitih načina što nije označeno grafičkom slikom riječi. Tek ona grafička jedinica koja je prepoznata kao dio izreke prima u svijesti čitatelja određeno značenje. Zbog toga se u dugotrajnom pamćenju istovremeno s leksičkom jedinicom aktiviraju i prelaze u operativno pamćenje i gramatičke strukture u koje je uklopljena leksička jedinica — strukture funkcionalnih jedinica i rečenični modeli.

Jezično osviještena rečenica — s leksičke i gramatičke strane — još uvijek nije i dobro pročitana rečenica. Tek kada takva rečenica izazove u pamćenju određenu predodžbu vezanu za konkretnu situaciju, uz predodžbu osobe koja je izgovara, predvidi govorni postupak pojedinih osoba u konkretnoj situaciji itd. čitatelj na osnovi svih tih jezičnih i izvanjezičnih elemenata čita određenu rečenicu.

Kao što vidimo, čitanje je proces koji zahtijeva složenu psihičku aktivnost. Nitko ne može bolje potvrditi od nastavnika materinskog i stranog jezika koliko stupanj psihičke angažiranosti učenika utječe na čitanje. Stoga označavajući čitanje kao pasivnu govornu vještinu ili kao perceptivnu vještinu koja pretpostavlja minimalnu psihičku aktivnost, opredjeljujemo se za nepravilnu metodiku usvajanja vještine čitanja koja se u krajnjem rezultatu negativno odražava na čitav govorni proces i njegovo kompleksno usvajanje.

⁹ N. Rot, *Opšta psihologija*, Beograd, str. 30.

АКТИВНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ФОРМАЛЬНОЙ И СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ СТОРОНЫ ТЕКСТА

Резюме

Процесс чтения состоит из активного восприятия формальной стороны текста (техники чтения) и активного восприятия содержательной стороны текста (понимания текста). В процессе чтения читатель воспринимает графическую картину слова, объединяет графическую и звуковую картину слова (единицу выражения) со значением слова (единицей содержания) в одно целое — лексическую единицу; превращает графическую картину слова в звуковую; при помощи разных интонационных конструкций и грамматических структур соединяет лексические единицы в синтагмы, предложения и цельный текст.

При чтении всегда подразумеваем и понимание того, что читаем, поэтому термин «чтение с пониманием» считаем лишним и ненужным. Степень глубины понимания текста зависит от ряда различных факторов. В преподавании иностранных языков различаем две степени понимания текста: — понимание основного значения текста, и — проникновение в глубину логического содержания текста.

На чтение, по отношению к письму и речи, нельзя смотреть как на пассивный вид речевой деятельности, так как это часто приводит к неправильной методике развития умений и навыков чтения.